

Feministiske bidrag til politisk teori

Siim, Birte

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/freia.5015399](https://doi.org/10.5278/freia.5015399)

Publication date:
2003

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Siim, B. (2003). *Feministiske bidrag til politisk teori*. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie Nr. 50 <https://doi.org/10.5278/freia.5015399>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Birte Siim

Feministisk bidrag til politisk teori

FREIA

**Tekst
April 2003**

50

*Center for Kønsforskning i Aalborg
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tel: + 45 9635 8310, Fax: + 45 9815 3298
Mail: cirka@ihis.aau.dk, www.ihis.aau.dk/freia/index.php*

Birte Siim
Feministiske bidrag til politisk teori

Tekst udgivet af
FREIA – Center for Kønsforskning i Aalborg
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 83 10

Tryk: Uni-Print, Aalborg Universitet, 2003
Layout: Susanne Poulsen

ISSN: 0907-2179

FREIA's tekstserie indeholder foreløbige arbejdstekster, papers til konferencer og seminarer, projektbeskrivelser, foredragsmanuskripter, kapitler fra bøger mv. lavet af forskere med tilknytning til FREIA eller forskere, som har besøgt centret. Formålet med tekstserien er at udbrede kendskabet til FREIAs aktiviteter både internt og eksternt. Det indholdsmæssige ansvar for de omtalte tekster påhviler alene forfatteren. Redaktører af serien er Ann-Dorte Christensen og Ruth Emerek.

Teksterne kan bestilles ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, tlf. 96 35 83 91, mail: kramer@humsamf.auc.dk

Birte Siim

Feministiske bidrag til politisk teori

FEMINISTISK TEORI OG PRAKSIS

Feminismen har været kontroversiel både som en social bevægelse, der kæmper for kvinders emancipation, og som et teoretisk projekt, der belyser konstruktion af køn i videnskab og samfund. Som social og politisk bevægelse har feminismen rødder i oplysningstidens ideer, og den franske revolutions idealer om 'frihed, lighed og broderskab' var en vigtig inspiration for kvinders kamp for politiske stemmeret og fulde medborgerskab (Siim 2000). Arven fra den franske revolution er dog tvetydig, da de eneste stemmer, der argumenterede for politiske rettigheder til kvinder, filosofen Condorcet (1743-1794) og Olympe de Gouge (*En deklARATION om kvinders rettigheder*, De Gouge 1791), begge tilhørte et mindretal, der mistede livet under guillotinen.

Et af de første stemmer, som argumenterede for sociale og politiske rettigheder til kvinder var Mary Wollstonecraft i *A Vindication of the Rights of Women* (1792). Den borgerlige kvinderetsbevægelse blev mobiliseret og organiseret i løbet af 1800-tallet, og kvindebevægelsens pionerer kæmpede for gifte kvinders civile rettigheder og for kvinders ret til uddannelse og lønarbejde. Kvindeorganisationerne krævede for første gang stemmeret ved konventet i Seneca Falls i 1848, og kampen for stemmeretten var langvarig og hård, ikke mindst i England. Kvinders stemmeret var en udfordring til politisk teori, og John Stuart Mill var den eneste af liberalismens 'fædre', der argumenterede for kvinders stemmeret, bl.a. i *The Subjection of Women* (1869).

Feminismen var fra slutningen af 1800-tallet opdelt i en borgerlig og socialistisk fløj, hvor sidstnævnte så 'kvindespørgsmålet' som en del af arbejderklassens kamp for sociale rettigheder. Det første gennembrud for kvinders politiske rettigheder kom efter 1. Verdenskrig, hvor de fleste vestlige demokratier gav kvinder stemmeret – med Frankrig og Svejts som to markante undtagelser. I perioden mellem de to verdenskrige opnåede kvinder en række civile og sociale rettigheder, men stemmeretten fik ikke den ventede betydning for kvinders indflydelse i det politiske liv. Det andet store gennembrud kom med den 'nye' kvindebevægelse, som startede i USA i 1960'erne og hurtigt bredte sig til de fleste vestlige demokratier med sloganet 'det private er politisk'.

Det var inspirationen for kvindeforskningen, der voksede frem på universiteterne fra begyndelsen af 1970'erne med kritik af kønsarbejdsdelingen i familien og kvinders marginalisering i det offentlige liv. De tværfaglige kvindestudier slog først igennem i humanvidenskaberne, og først langt senere i politisk videnskab (Phillips 1998).

Den anden kvindebevægelse har gennem de seneste 30 år haft stor indflydelse på den politiske praksis i mange lande, ikke mindst i de nordiske lande, hvor kvinder udgør ca. 40 procent af de politiske forsamlinger (Bergqvist et. al. 1999). Det har generelt været vanskeligere for feminismen at påvirke den politiske videnskab og teori (Phillips 1998). Det kan bl.a. være et udtryk for den positivistiske arv, der opfatter feminisme som 'uvidenskabelig', 'biased' og normativ, på grund af forbindelsen mellem teori og praksis, men heller ikke normativ politisk teori har, med få undtagelser, været lydhør over for de feministiske bidrag (Okin 1991).

Feminismen repræsenterer ikke noget samlet teoretisk paradigme, men en række forskellige tilgange og forståelser med køn som genstandsområde. I 1970'erne kunne man identificere tre hovedstrømninger: et liberalt, et marxistisk-feministisk, og et radikal-feministisk paradigme, men allerede i 1980'erne voksede en række nye strømninger frem i USA. For eksempel en maternalistisk-feministisk tendens der som den politiske teoretiker Jean B. Elsthain (1981, 1982) var inspireret af psykoanalysen og moralsk udviklingsteori. Fra slutningen af 1980'erne voksede den post-strukturalistiske og postmodernistiske feminisme, ikke mindst i humanvidenskaberne og filosofien, og den inspirerede politisk teori og politisk filosofi (Fraser 1997). Feministiske teoretikere har kritiseret de dominerende paradigmer for en kønsmæssig 'bias', hvor mænd er normen og kvinder konstrueres som 'den anden'. De har samtidig udviklet originale bidrag til en politisk teori, som ofte forbinder normativ politisk teori om kvinders emancipation med historiske, politiske institutionelle og sociologiske analyser af kvinders underordnede position i de moderne demokratier.

Denne artikel præsenterer nogle udvalgte bidrag, der alle har været pionerer i den feministiske kritik af politisk teori. Første afsnit gennemgår Carole Patemen, Susan M. Okin og Jean B. Elsthain, som var

blandt de første, der kritiserede den klassiske politiske teoris nøglebegreber, frihed, lighed, og broderskab. Kritikken sætter fokus på et dilemma i liberal teori: mellem princippet om politisk lighed i den offentlige sfære og kvinders de facto udelukkelse fra politik (Okin 1979; Elsthain 1981, 1983). Kvinder er i de moderne demokratier fanget i hvad Carole Pateman har kaldt Wollstonecrafts dilemma: Enten bliver de inkluderet i det offentlige liv 'som mænd' og må opgive deres erfaringer 'som kvinder', eller de kan bevare deres identitet 'som kvinder' og vil forblive ekskluderet fra det offentlige liv (Pateman 1988, 1989). Første afsnit belyser kvinders marginalisering i politik, herunder Carole Patemans teori om den skjulte kønskontrakt bag den sociale kontrakt. Andet afsnit præsenterer Anne Phillips tese om 'tilstedeværelsens politik' (1995) og Iris Marion Youngs tese om 'forskellens politik' (1990). De to modeller til inklusion af marginaliserede grupper i politik illustrerer udviklingen af feministisk og demokratisk teori i 1990'erne. Tredje afsnit præsenterer tre nyere bidrag, hvor køn indgår som en del af en generel teori om demokrati og forskellighed. Iris M. Young, Nancy Fraser og Jodi Dean har videreudviklet den deliberative demokratimodel og reformuleret forholdet mellem den politiske offentlighed og det civile samfund (Young 1996; Fraser 1997; Dean 1996). De kritiserer bl.a. idealet om en homogen offentlighed fordi det favoriserer de dominerende grupper, og deres begreber om en heterogen offentlighed (Young 1990), en flerhed af offentligheder (Fraser 1997) og refleksiv solidaritet (Dean 1996) er eksempler på en nytænkning af offentlighedsmodellen.

Det historiske samspil mellem feminismen som social bevægelse og politisk teori er i dag er under opbrud, og feministisk teori og praksis, må rekonstrueres under nye betingelser. I perspektiveringen diskuteres hvilken betydning feminismen som politisk projekt har haft for politisk videnskab, hvordan feminismen som teori og praksis har påvirket politisk teori, og hvilke nye udfordringer feminismen står over for som politisk og teoretisk projekt.

REFORMULERING AF OPDELINGEN I OFFENTLIGT OG PRIVAT

De tre bidrag, som præsenteres i dette afsnit er pionerer i kritikken af liberal politisk teori. Susan Moller Okin, Jean Betke Elsthain og Carole Pateman har fremhævet, at opdelingen i offentligt og privat i moderne politisk videnskab må fortolkes som en social konstruktion, der bygger på manden 'som norm' ('the political man'), og legitimerer kvinders udelukkelse fra det politiske liv. De har gennem analyser af samspillet mellem stat, marked og det civile samfund bidraget til at synliggøre den politiske betydning familie, moderskab og seksualitet har for det offentlige liv.

Kritikken af liberalismens begreber om familie og stat

Den amerikanske politolog *Susan Moller Okin* (1979, 1991) gør opmærksom på, at opdelingen 'privat/offentlig' dækker over to væsentlige distinktioner: 1) mellem stat og marked og 2) mellem staten og familien/ husholdningerne. I den første er det mellemliggende socio-økonomiske område – det civile samfund – inkluderet i den private sfære, hvorimod det i den anden indgår i den offentlige sfære. Der er ligeledes en tvetydighed i opdelingen 'offentligt – husholdninger', hvad angår den kønsmæssige arbejdsdeling, idet det forudsættes, at mænd er ansvarlige for det offentlige og for det økonomiske liv og kvinder for husholdningerne. De politiske rettigheder blev kun givet til 'familieforsørgere', og retten til privat autonomi kan derfor tolkes som mænds ret til ikke-intervention i kontrollen over kvinder, børn og tyende, som ikke havde samme ret til autonomi.

Okin viser, at moderne teoretikere, i modsætning til liberalismens klassikere – fx Locke, Rousseau, Hegel og John Stuart Mill – bygger på en præmis om en ikke-kønnet virkelighed, der hviler på en række skjulte forudsætninger om en bestemt kønsarbejdsdeling i familien. Eksempelvis diskuterer John Rawls' teori om retfærdighed ikke retfærdighed i familien, selv om hans begreb om moralsk udvikling forudsætter en retfærdig familie (Okin 1991:119). Okin mener, at lighed på den offentlige arena forudsætter lighed i familien, især i forhold til husarbejde og børnepasning.

Okin opfatter 'public/private' figuren – og køn - som sociale konstruktioner, der ikke kan tages for givet, men må forklares:

We cannot hope to understand the 'public' spheres – the state or the world of work or the market – without taking account of their genderedness, of the fact that they have been constructed under the assumption of male superiority and dominance, and that they presuppose female responsibility for the domestic sphere. We must ask: would the structure or practice of the workplace, the market or the legislature be the same if they had developed with the assumption that their participants had to accommodate to the needs of child-bearing, child-rearing, and the responsibilities of domestic life? Would policy-making or its outcomes be the same, if those who engaged in them were persons, who also had significant day-to-day responsibilities for caring for others... (Okin 1991:130)

Pointen er, at den nuværende opfattelse af, hvad der er offentligt og privat er baseret på en patriarkalsk kultur og social praksis, der må nytænkes. Okin ønsker ikke at opløse skellet mellem offentligt og privat, men hun argumenterer for, at kvinder ligesom mænd har brug for en privat basis, hvorfra de kan udvikle intime relationer, slappe af fra deres offentlige roller og udvikle intelligens og kreativitet (Okin: 136). Ifølge Okin er opgaven for feministisk teori at vise, hvordan køn/kønsrelationer og kønsforskelle er socialt konstruerede gennem en dekonstruktion af køn. Styrken i analysen er kritikken af liberalismens manglende tematisering af den politiske betydning af familie-omsorgs- og kønsrelationer, men det er uklart, hvad der er systemets drivkræfter, og hvordan det kan ændres.

Den maternalistiske tese: Fra retfærdighedsetik til omsorgsetik

Den amerikanske politolog *Jean B. Elsthai* (1981, 1982) har i bogen *Public Man- Private Women* (1981) analyseret kvinders position i politisk filosofi fra Platon og Aristoteles til Hegel og Marx ud fra en feministisk maternalistisk position, der ønsker at opprioritere kvinders

erfaringer i hverdagslivet. Ifølge Elsthain er kvinders erfaringer og identiteter anderledes end mænds, og hun kritiserer derfor både liberale og radikale feministers prioritering af lighed i den offentlige sfære. Problemet ligger ikke i kvinders hverdagsliv, men i en bureaukratiske offentlighed. Metoden tager udgangspunkt i hverdagslivet set gennem kvinders øjne, og hun argumenterer for, at der eksisterer et *kvindestandpunkt* som er lokaliseret i den konkrete, partikulære og sociale verden. Målet er at udvikle et normativ teori, hvor familiens moral - som er forud for - også står over statens love, og hvor kvinder kan forstå sig selv som 'Antigones døtre', der forsvarer kvinders traditionelle verden mod en bureaukratisk og autoritær politisk magt (1982).

Elsthain er bl.a. inspireret af historiske feminister som Jane Addams og Sara Ruddick og deres teorier om 'maternal thinking'. Ruddick hævder, at mødres praksis kan beskrives som en interesse i barnets overlevelse, vækst og sociale accept, og hun mener bl.a., at mødre gennem praksis udvikler særlige intellektuelle evner, vurderinger og moralske værdier:

Maternal achievement requires paying a special sort of attention to the concrete specificity of each child: it turns on a special kind of knowledge of this child, this situation, without the notion of seizure, appropriation, control or judgement by impersonal standards. What maternal thinking could lead to, though this will always be problematic as long as mothers are socially subordinated, is a wider diffusion of what attentive love to all children is about and how it might become a wider social imperative (Elsthain 1982: 375).

Ifølge Elsthain kan en begrebsliggørelse af mødres praksis åbne for en reflektiv kritik af kvinders magtesløshed og undertrykkelse i samfundet, som står i modsætning til deres psyko-sociale magt som mødre. Forudsætningen for, at kvinders 'lille' verden skal kunne påvirke den 'store' verden, er dog at mødrenes værdier transformeres af en feministisk erkendelse.

Elsthain kritiserer politisk teori for at have en *tynd* opfattelse af den sociale verden. Hun placerer sig selv som en 'social feminist', der vil nytænke det sociale liv ud fra en historisk og fortolkende tilgang. Alternativet er et ideal, som bygger på en række forbundne men autonome sociale sfærer og har en vision om "menneskelig solidaritet som ikke kræver enshed og om samarbejde som tillader uenighed" (Elsthain 1982: 374, min oversættelse). Denne politiske vision er en form for kommunitaristisk maternalisme forstået som en position, der ønsker at de kvindelige omsorgsværdier skal humanisere den politiske offentlighed. Elsthains har begrebsliggjort en forskel mellem en 'omsorgsetik' baseret på følelser og en 'retfærdighedsetik' baseret på rettigheder. Problemet ved denne forståelse er, at den idealiserer famili-esfæren - og mødres praksis -, og dermed bidrager til at reproducere en dualistisk forståelse af mandligt og kvindeligt og af det private og offentlige liv (Siim 2000). Den maternalistiske tilgang er kontroversiel, fordi den konstruerer en modsætning mellem en 'omsorgsetik' og en 'rettighedsetik' og opfordrer kvinder til at vælge den 'private' verden. Denne forståelse er for eksempel kritiseret af Mary Dietz, som argumenterer for, at der er og bør være en kvalitativ forskel mellem båndet mellem mor og barn og båndet mellem medborgere (Dietz 1998).

Kritikken af den sociale kontraktteori

Den australsk fødte politolog *Carole Pateman* er en af de mest betydningsfulde politiske teoretikere, hvis analyser af det moderne patriarkat og det kønsopdelte medborgerskab har haft gennemslag uden for politisk videnskab (1988, 1989). Hun var i 1970'erne den centrale repræsentant for deltagerdemokrati (1973), og hun var bl.a. kritisk over for 'civic culture' traditionen, fordi den negligerede både klassen og kønets betydning for borgernes politiske deltagelse og værdier (Pateman 1989). Pateman skrev i 1988 en banebrydende bog *the sexual contract*, som dels var et opgør med den sociale kontraktteori, og dels indeholdt en 'grand theory' om det moderne patriarkat. Hendes pointe er, at liberalismens opgør med patriarkalismen var ufuldstændigt, fordi den sociale kontrakt mellem 'frie og lige' individer samtidig konstrue-

rede en kønskontrakt, der indebar at gifte kvinder gennem ægteskabet blev økonomisk og juridisk afhængige af deres mænd.

Pateman har vist, at gifte kvinder var et problem i liberal teori, fordi økonomisk uafhængighed var et kriterium for medborgerskab i det 18. Århundrede, fx hos Kant. Kvinders økonomiske og juridiske afhængighed i familien var i de klassiske teorier et argument for at kvinder som gruppe var uegnede til at stemme og til at deltage i det politiske liv. Patemans pointe er, at hverken klassisk eller moderne liberal teori har formået at løse denne modsætning mellem privat og offentligt, mellem princippet om 'frie og lige individer' i det offentlige liv og den sociale ulighed mellem kvinder og mænd i familien. Gennem en 'seksuel kontrakt' (eller en "kønskontrakt") konstrueres et kønsopdelt medborgerskab, hvor mænd betragtes som 'familieforsørgere' og uafhængige medborgere med politisk stemmeret, mens kvinder udelukkes fra politiske rettigheder og kun integreres indirekte i medborgerskabet som mødre (Pateman 1988).

I følge Pateman er der en træghed i de sociale strukturer knyttet til gifte kvinders økonomiske afhængige af deres ægtemænd, som bidrager til at forklare, at kvinder på trods af formelle borgerrettigheder opfattes som mindre rationelle end mænd:

The theoretical embarrassment that women posed to seventeenth century theorists, reluctant or unwilling to question the authority of husbands and fathers within the family, has now returned as a practical contradiction between institutionalised individualism and the authority structure of twentieth-century family (Brennan & Pateman 1979: 110)

Pateman har i en række værker analyseret den historiske sammenhæng mellem familien - markedet og staten, og hun opfatter kønskontrakten, som konstruerer kvinder som mødre og mænd som lønarbejdere, som en drivkraft for patriarkatets udvikling, og familien og moderskabet tolkes derfor som en barriere for kvinder (Pateman 1989).

Pateman har udviklet begrebet om kvinders medborgerskab, som bl.a. bruges til at analysere kvindebevægelsens kamp for civile, politiske og

sociale rettigheder i USA, UK og Australien. Hun konkluderer, at kvinder også i moderne demokratier er fanget i en modsætning mellem lighed og forskellighed, der kommer til udtryk i Wollstonecrafts dilemma. Tesen er, at der er to veje til et lige medborgerskab: En vej, der bygger på 'lighed' og forudsætter at kvinder integreres i politik på mænds præmisser og må opgive deres sociale erfaringer 'som kvinder', eller en vej, der bygger på 'forskellighed', hvilket forudsætter at kvinder tager udgangspunkt i de særlige sociale erfaringer 'som kvinder' og forbliver marginaliserede i det offentlige liv (Pateman 1992: 20). Denne spænding mellem to forskellige visioner og modeller for kvindes medborgerskab er et centralt element i feministisk politisk teori og praksis, som diskuteres nærmere i næste afsnit (Lister 1997).

Patemans løsning er et normativt ideal om et 'kønsdifferentieret medborgerskab', der integrerer kvinder og mænds forskellighed i demokratiet, således at moderskabet ikke længere opfattes som familiens private problem, men som et offentligt anliggende, der skal løses af borgerne i fællesskab. Idealet er dog kontroversielt, og Chantal Mouffe (1993) har fx påpeget, at det udtrykker en dualistisk opfattelse, der risikerer at reproducere uligheden mellem kvinder og mænd i det offentlige liv.

Nancy Fraser har ligeledes kritiseret Pateman's teoretiske model, som hun kalder en 'master/subject' model, der bygger på én universel undertrykkelsesstruktur, og ikke er velegnet til at forstå de mandlige dominansformer i senkapitalismen (Fraser 1997: 234-35). Det er desuden et problem, at modellen låser kvinder fast i et strategisk dilemma, der negligerer kvinders handlemuligheder (Siim 1988). Erfaringerne fra Skandinavien kan illustrere Patemans dilemma. De viser, at kvinders inklusion i politik og moderskabets integration i det offentlige liv ikke 'i sig selv' skaber et lige medborgerskab mellem kvinder og mænd i familien eller i forhold til økonomisk og politiske magt.

Opsummerende har vi set, at fokus for den feministiske kritik af liberalismen, har været den teoretiske figur 'offentlig/privat', som har bidraget til at udelukke ikke blot kvinder som gruppe men også kvinders erfaringer knyttet til familie og hverdagsliv. De tre forskere har belyst samspillet mellem familien og det offentlige liv, moderskabets og

kønnets politiske betydning, men de har forskellige visioner for det gode liv. Okin har kritiseret de moderne liberale teorier 'indefra', specielt den logiske modsætning mellem frihed, lighed og retfærdighed i den offentlige sfære og ufrihed, ulighed og afhængighed i familien. Elsthain er en kommunitaristisk maternalist, som fremhæver den politiske betydning af mødres sociale praksis for fællesskabet og det offentlige liv. Den særlige kvindelig 'omsorgsetik' kan dog kritiseres for at være en essensialistisk konstruktion, der bygger på biologiske kønsforskelle og idealiserer moderskabet og familien. Patemans teori om 'kønskontrakten' er inspireret både af marxisme og radikalfeminisme. Den synliggør, at køn er en social konstruktion, der indgår som et centralt element i den sociale kontraktteori, og den viser den historiske og begrebsmæssige sammenhæng mellem socio-økonomiske strukturer i familien og på arbejdsmarkedet (køn og klasse) og politiske forståelser af demokrati og medborgerskab. En af svaghederne er, at den underbetoner sociale forandringer i patriarkatet, og i samfundet, og det bliver derfor vanskeligt at forstå, hvordan patriarkatet kan ændres og af hvem (Siim 1988).

INKLUSION AF KVINDER I DET DEMOKRATIET

I dette afsnit præsenteres Anne Phillips og Iris Marion Young, som begge har haft stor indflydelse på udviklingen af politisk teori i 1990'erne, fordi de har formuleret nye visioner om et pluralistisk og differentieret medborgerskab og teorier for integration af kvinder og marginaliserede grupper i politik. Phillips' teori (1995) er et eksempel på, hvordan marginaliserede grupper kan integreres gennem nye principper for politisk repræsentation, mens Youngs teori (1990) illustrerer, hvordan undertrykte grupper kan mobiliseres og organiseres gennem frivillige foreninger i det civile samfund. De to teorier kan ses som to forsøg på at overvinde Wollstonecrafts dilemma, idet de forudsætter, at det *er* muligt for kvinder at organisere sig politisk 'som kvinder' og samtidig integrere kvindes erfaringer og perspektiver i den politiske offentlighed.

Inklusion gennem politisk repræsentation

Den engelske politolog Anne Phillips har i en række bøger (1992, 1993, 1995) kritiseret de liberale, republikanske og deliberative demokratiteorier, fordi de ikke har løst problemet med politisk eksklusion. I *The Politics of Presence* (1995) går hun et skridt videre og formulerer en model, der bygger på nye principper for repræsentation med det formål at inddrage marginaliserede grupper direkte i de politiske institutioner. I stedet for den klassiske repræsentation af ideer skal den nye model repræsentere marginaliserede grupper, fx gennem vedtagelse af kvota-regler til de nationale forsamlinger. Phillips tese er, at marginaliserede grupper kan bidrage til at forny det politiske liv, fordi deres erfaringer og perspektiver kan bringe nye spørgsmål på den politiske dagsorden. Målet er at inddrage en mangfoldighed af politiske grupper, arenaer, niveauer og deltagelsesformer og dermed skabe en reel pluralisme i det politiske liv, der kan bidrage til at omforme og videreudvikle de politiske institutioner.

Phillips' model kan ses som en måde at forny demokratiet 'fra oven' gennem indførelse af et nyt diskursivt og institutionelt design, der ændrer principperne for demokratisk repræsentation. Udgangspunktet er, at det er afgørende, hvem der repræsenteres og hvem der står uden for parlamentet, der stadig opfattes som den centrale institution, der skal sikre borgernes politiske indflydelse og magt (Phillips 1995: kap.3). Ifølge Phillips er organisering i det civile samfund og repræsentation af ideer stadig vigtigt for demokratiet, men problemet er, at disse principper endnu ikke har formået at løse problemet med politisk eksklusion.

Phillips' nyformulering af det klassiske repræsentationsbegreb bygger på en tese om, at de marginaliserede gruppers erfaringer bør repræsenteres. Denne position er kontroversiel. Dels fordi troen på parlamentet som demokratiets kerne står i modsætning til kvinders historiske rolle i det civile samfund. Dels fordi tesen bygger på en problematisk præmis om, og at kvinder har fælles erfaringer og identiteter 'som kvinder' som kan, og bør, repræsenteres. Teorierne kan diskuteres både ud fra et normativt og empirisk perspektiv. Erfaringerne fra

Skandinavien er ikke entydige. De sætter eksempelvis spørgsmålstegn ved tesen om, at integration af kvinder i den politiske elite kan forandre den politiske dagsorden, når der ikke er en aktiv social bevægelse, der kan presse de valgte repræsentanter 'fra neden' (Christensen & Siim 2001). Ophævelsen af de danske kvotaordninger i politik i 1996 rejser desuden spørgsmålet om kvinder ønsker at blive repræsenteret 'som kvinder' (Christensen & Siim 2001). Endelig kan det være vanskeligt at blive enige om kriterier for, hvilke grupper der er marginaliserede og derfor har ret til at blive repræsenteret i de politiske forsamlinger?

Inklusion gennem 'empowerment'

Den amerikanske politiske teoretiker Iris Marion Young har i en række bøger kritiseret to centrale principper i republikansk og deliberativ demokratiteori, universalisme og homogenitet. I stedet har hun formuleret en alternativ model som skal udvikle demokratiet 'nede fra' gennem mobilisering og organisering af undertrykte grupper i det civile samfund. Ifølge Young er gruppedifferentiering både uundgåelig og ønskværdig, og moderne demokratier kan integrere forskellighed gennem institutioner, der fremmer respekt for gruppeforskelle uden undertrykkelse. Denne politisering af gruppeforskelle synliggøres i figuren 'forskellens politik'.

Youngs teori om retfærdighed har til formål at forene demokratiske principper om inklusion af diversitet/ forskellighed/mangfoldighed med et sociologisk perspektiv på magt, undertrykkelse og 'empowerment' (på dansk oversat ved termene mobilisering eller mægtig/myndiggørelse) (Young 1990, 2000). Begrebet om undertrykkelse/magt omfatter fem dimensioner: a) udbytning, b) marginalisering, c) magtesløshed, d) kulturel imperialisme, e) vold/voldtægt (Young 1990:49-65). De omfatter både materielle elementer, herunder et spil mellem køn, klasse og racerelationer, og kulturelle elementer. Ifølge Young har undertrykkelse både et analytisk aspekt, som kan operationaliseres, og et normativt aspekt, der indgår som en del af en generel teori om retfærdighed. Kriteriet for undertrykkelse af en social gruppe er, at en af de ovennævnte betingelser er til stede.

Youngs tilgang indeholder en dobbelt forståelse af magt: Dels magt i betydningen undertrykkelse eller 'magt over' og dels magt i betydningen empowerment eller 'magt til', defineret som en aktørs kollektive politiske handlinger og deltagelse i beslutningsprocessen med en effektiv 'voice and a vote' (Young 1990:251). Målet med teorien er at videreudvikle demokratiet 'fra neden' med rod i frivillige politiske fællesskaber, græsrødder og sociale bevægelser, enten gennem en udvidelse af borgernes deltagerrettigheder eller gennem fornyelse af det lokale demokrati. Midlerne er støtte til organisering af kvinder og undertrykte sociale grupper med udgangspunkt i deres fælles erfaringer 'som gruppe'. Youngs forståelse af sociale grupper er bl.a. inspireret af Jean Paul Sartres begreb om *seriel kollektivitet*. Det betyder, at en gruppe opdeles i tre forskellige aspekter: a) en social kollektivitet, der er en *passiv* konstruktion af individer, b) et *aktivt* fællesskab omkring konkrete sager og c) et politisk fællesskab, fx feministiske grupper. Ifølge Young løser denne forståelse det feministiske dilemma mellem en essentialistisk position, der opfatter kvinder som et socialt kollektiv med iboende egenskaber/interesser, og postmodernismen, der har opgivet et begreb om kvinder som en social gruppe (Young 1994:733). Gruppen af kvinder ses som et kollektiv, der er forenet på en passiv måde af de materielle strukturer og af den sociale praksis, men den tillægges ikke fælles egenskaber 'som kvinder', og det forudsættes ikke, at den har en fælles identitet (Young 1994:715). I stedet fremhæver Young, at de sociale grupper repræsenterer bestemte perspektiver på baggrund af deres sociale positioner, og at det er et åbent spørgsmål hvilke politiske positioner og identiteter, de vælger (2000).

Young har formuleret en *stærk* normativ vision om et pluralistisk og differentieret demokrati, som bygger på en heterogen offentlighed. Teorien om retfærdighed har til formål at inkludere sociale differentieringer i den politiske offentlighed gennem mobilisering og organisering af sociale grupper, evt. suppleret med vetoret i sager, der angår gruppen. Det er en kontroversiel teori, som bl.a. har rejst en debat om 'grupperepræsentation' og 'identitetspolitik'. Det kan ses som et feministisk problem, at Youngs tilgang – ligesom Phillips' – forudsætter at kvinder opfattes som en politisk gruppe med fælles erfaringer og perspektiver, selv om de ikke tillægges fælles interesser og identiteter (fx Butler, 1996). Det kan ses som et demokratisk problem, at organi-

sering af sociale grupper kan medvirke til at forstærke deres fælles gruppeidentiteter i stedet for at overskride dem. Gruppeidentitet er ikke det samme som solidaritet, og teorien svarer ikke på, hvordan vi udvikler heterogene politiske offentligheder baseret på solidaritet med dem, der er uden for gruppen.

I en diskussion af Iris Youngs teori har Nancy Fraser bl.a. hævdet, at der ikke eksisterer én samlet undertrykkelsesstruktur. I stedet formulerer Fraser et dilemma mellem to teoretiske systemer: ét for økonomisk omfordeling og et andet for kulturel anerkendelse (Fraser 1997). Fraser kritiserer Youngs figur om en politisering af forskellighed, fordi den prioriterer den kulturelle og politiske anerkendelse af sociale gruppers identiteter og erfaringer over en strategi for en økonomisk omfordeling. I forlængelse heraf hævder Fraser, at der ikke kun findes forskellige former for undertrykkelse af sociale grupper, men undertrykkelsen har ofte forskellige rødder. Hun mener, at der er forskellige typer af forskelle – hvoraf nogle bør ophæves – nogle bør universaliseres, og andre igen bør nydes. Fraser mener, at der er behov for en syntese mellem et økonomisk omfordelingsparadigme og et kulturelt anerkendelsesparadigme (Fraser 1997:204).

Phillips' og Youngs modeller har haft stor gennemslag i politisk teori i 1990'erne, fordi de har udviklet konkrete modeller og institutionelle design, der i praksis skal give kvinder og marginaliserede og undertrykte grupper indflydelse på de demokratiske institutioner (Siim 2000). Det kan ses som en styrke, at de flytter fokus fra undertrykkelse i den private familie til inklusion i det offentlige liv, fra integration af kvinder til en mere generel model for integration af undertrykte gruppers erfaringer i demokratiet. Det er dog et problem, at den personlige undertrykkelse knyttet til kønnet forsvinder, ligesom roden til kvinders specifikke undertrykkelse usynliggøres.

Feministiske projekter, der som Young og Phillips, anvender et begreb om kvinders fælles interesser og identiteter og formulerer en normativ politisk vision om 'a women-friendly polity', er bl.a. problematiske set fra et postmoderne perspektiv. Judith Butler har for eksempel fremhævet, at begreber som politik, repræsentation, interesser og identitet er kontroversielle størrelser, som også selv må betragtes som

konstruktioner. Ifølge Butler er det et politisk problem, at termen 'kvinder' henviser til en fælles identitet, som i stigende grad er en problematisk forudsætning i en post-feministisk periode karakteriseret ved mange fortolkninger af feminismen (Butler 1998: 287). Mange forskere fremhæver desuden, at universelle teorier og begreber er både normative og ekskluderende, fordi de ikke medtænker forskelle mellem kvinder, og følgelig undlader de at udfordre race- og klassemæssige privilegier. Det er desuden et spørgsmål, hvem der i dag har magten til at definere og repræsentere gruppen kvinder, når der ikke længere eksisterer en organiseret kvindebevægelse (Christensen & Siim, 2001).

KØN, DIVERSITET OG DEMOKRATI

I dette afsnit præsenteres Iris M. Young, Nancy Fraser og Jodi Dean, der alle har videreudviklet deliberativ demokratisk teori med køn og diversitet som nøglebegreber (Benhabib red. 1996). De har hver på sin måde problematiseret centrale elementer i Habermas' diskursteorier, fx den rationelle diskurs, den homogene offentlighed, adskillelsen mellem fornuft og følelser, og mellem universalisme og partikularisme. Ifølge Young er det et problem, at det universalistiske ideal skjuler partikularisme og undertrykker forskelle, ligesom kriterierne for en rationel diskurs afskærer en række former for kulturel kommunikation, eksempelvis 'storytelling' (Young 1996). Fraser og Deans begreber om deloffentlighed (Fraser 1996) og reflektiv solidaritet (Dean 1996) illustrerer, hvordan forholdet mellem offentligheden og det civile samfund kan reformuleres. I det følgende ser vi nærmere på Iris Youngs begreb om et kommunikativt demokrati, og på Nancy Fraser og Jodi Deans rekonstruktion af begreberne solidaritet, offentlighed og civilt samfund.

Iris M. Young har i flere artikler kritiseret nøglebegreber i Habermas' deliberative model, og hun har som alternativ udviklet en *kommunikativ demokratimodel* (1996). Kritikken angår to aspekter: Dels at deliberativ demokratis afgrænsning af den demokratiske diskussion til *det rationelle argument* er et udtryk for en kulturel bias til fordel for de dominerende grupper, som kan betyde eksklusion af undertrykte grupper. Dels at teoriens præmis om *enhed* også kan betyde

eksklusion af de dominerede grupper, hvad enten enheden ses som et udgangspunkt eller som et mål for demokratiske diskussioner. Løsningen er, at den demokratiske kommunikation udvides på to måder: For det første skal forskelle i sociale perspektiver, kultur, eller partikularistisk tilknytning betragtes som en ressource for en demokratisk diskussion snarere end som et udtryk for en splittelse, som må overvindes. For det andet skal den demokratiske kommunikation udvides til at omfatte mange forskellige former for kommunikation som hilsener, retorik og fortællinger, og ikke kun rationelle argumenter (Young 1996: 120).

Youngs kritik er både en begrebsmæssig og en institutionel kritik af den deliberative demokratimodel. Dels vil hun erstatte idealet om en homogen offentlige sfære med et ideal om en *heterogen offentlighed*, og dels fremsætter hun en række institutionelle foranstaltninger for at sikre heterogeniteten. Seyla Benhabib har i en diskussion af Youngs model argumenteret for at begrebet om den heterogene offentlighed kan ses som et positivt bidrag til den deliberative demokratimodel, fordi den udvides med et netværk af offentligheder:

Thus when conceived as an anonymous, plural, and multiple medium of communication and deliberation, the public sphere need not homogenize and repress difference. Heterogeneity, otherness, and difference can find expression in the multiple associations, networks, and citizens' forums, all of which constitute public life under late capitalism (Benhabib 1996:84).

Derimod finder Benhabib, at andre af modellens elementer er problematiske fra et deliberativt perspektiv, fx kritikken af idealerne om upartiskhed og objektivitet. Hun mener, at der også i Youngs kommunikative model er behov for kriterier for fairness og upartiskhed, bl.a. for at vurdere, hvordan meninger fremsættes og specielt om individer og grupper fremsætter deres synspunkter på en fair måde.

Den amerikanske filosof Nancy Fraser giver et andet eksempel på, hvorledes begrebet om den offentlige sfære kan rekonstrueres (Fraser 1997: 71). Ifølge Fraser er den offentlige sfæres fire forudsætninger

kritisable: a) princippet om lige tilgang, b) om enhed, c) om det fælles bedste, og d) om en adskillelse mellem staten og det civile samfund. Som alternativ opstilles fire modteser, der indebærer, at selve offentlighedsmodellen må reformuleres:

- at lige adgang kræver elimination af systematisk social ulighed,
- at et ideal om en flerhed af offentligheder er mere demokratisk (subaltern counterpublics),
- at idealet om det fælles bedste bør opgives,
- at den skarpe adskillelse mellem frivillige forsamlinger i det civile samfund – svage offentligheder - og stærke offentligheder (som fx parlamenteter) bør ophæves:

What is needed is a postbourgeois conception that can permit us to envision a greater role for (at least some) public spheres then merely autonomous opinion formation removed from authoritative decision making. Such a postbourgeois conception would enable us to think about strong and weak publics, as well as about varied hybrid forms. In addition, it would allow us to theorize the range of possible relations among such publics, thereby expanding our capacity to envision democratic possibilities beyond the limits of actual existing democracy. (Fraser, 1997: 92)

Fraser's mål er at udvikle et alternativ begreb om offentlighed, der forbinder social lighed, kulturel diversitet og deltagerdemokrati. Løsningen er at udvide demokratiet og decentrere politik fra parlamentet til det civile samfund med henblik på at inkludere kvinder og undertrykte grupper mangfoldige aktiviteter i det civile samfund.

Den amerikanske politolog Jodi Dean kommer i bogen *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics* (1996) med et tredje bud på en reformulering af begreberne offentlighed og civilsamfund fra et kønsperspektiv. Dean bestemmer – med inspiration fra Jean Cohen og Andrew Arrato - det civile samfund som den sfære mellem staten og økonomien, som omfatter de sociale og politiske bevægelser, frivillige foreninger, kirker, familier, klubber og til dels medierne. Hun har, som Fraser, et ideal om et demokratisk civil samfund, hvor der ikke længere eksisterer en skarp adskillelse mellem den offentlige sfære og

det civile samfund. Hun kritiserer koblingen mellem hhv. universalisme/offentlighed og partikularisme/det civile samfund, og reformulerer det civile samfund til et begreb, der er baseret på en mangfoldighed og sfærer, der er diskursivt forbundne (1996:86). Dean erstatter kategorien om "det autonome, selvreflektive, moralske individ" med "en gensidig ansvarlighed hos individer, der er forskellige" (embodied persons). Den gensidige ansvarlighed styrker solidaritet, fordi den er baseret på anerkendelse af behov hos den anden i det civile samfund og ikke kun på abstrakte rettigheder. Ifølge Dean er der uenighed og endog kampe i den offentlige sfære inden for og mellem grupper i det civile samfund. Løsningen er, at en ophævelse af adskillelsen mellem den offentlige og private sfære både vil være i stand til at inkludere kvinder i det civile samfund og til at skabe betingelserne for refleksiv solidaritet.

Bogens hovedformål er at reformulere en solidaritetsforståelse, der bygger på en ny form for ansvarlighed. Dean skelner derfor mellem tre former for solidaritet: a) en følelsesmæssig solidaritet baseret på gensidig omsorg og ansvar, f.eks. mor-barn relationen eller relationer mellem nære venner ('affectional solidarity'), b) en interessebaseret solidaritet der hviler på fælles interesser og gensidig anerkendelse af medlemmer, f.eks. i politiske partier og fagbevægelsen ('conventional solidarity'), og c) refleksiv solidaritet, som hviler på solidaritet 'med fremmede' som du ikke kender. I modsætning til Phillips og Young er Dean kritisk overfor alle former for identitetspolitik, som forudsætter, at sociale grupper har fælles identiteter, baseret på køn, etnicitet og race. Visionen er en heterogen offentlighed, der ikke bygger på fælles identitet men på en refleksiv solidaritet:

Rooted in the communicative "we", reflective solidarity projects a universalist ideal urging the inclusion of our concrete differences... It provides a post-identity politics capable of acknowledging the myriad differences within any identity category... Rather than relying on a split between the public and the private spheres that prevents us from taking account of a variety of abusions and exclusions, this multiple spheres conception allows us to strengthen and redefine notions of social solidarity

(Dean 1997:142).

Deans begreb om reflektiv solidaritet har fået stor opmærksomhed. Det kan ses som et forsøg på at løse et problem, som Habermas' model ikke har noget bud på, nemlig hvordan det civile samfund skaber de solidariske borgere, som er demokratiets forudsætning. Denne løsning er interessant både fra et demokratisk og fra et feministisk perspektiv. Deans vision har dog nogle af de samme svagheder som Habermas' model, idet den mangler en politisk-sociologisk teori om betingelserne for at udvikle solidariske individer og en demokratisk teori om de institutionelle betingelser for at skabe reel lighed for undertrykte og marginaliserede sociale grupper. I sine seneste skrifter går hun endnu længere i kritikken af Habermas' offentlighedsbegreb, som opfattes som stadig mere urealistisk under den 'kommunikative kapitalismes' ændrede betingelser (Dean 2001).

Opsummerende er det fælles for de forskere, som er præsenteret i dette afsnit, at alle har bidraget til at belyse en mere generel modsætning i deliberativ politisk teori mellem idealer om lighed og inklusion og eksisterende sociale uligheder og differentieringer mellem borgerne baseret på køn, etnicitet, marginalisering. I forhold til tidligere er der både sket en styrkelse og en svækkelse af kønsperspektivet. En styrkelse fordi teorierne integrerer kvinders problemer i en generel analyse af marginaliserede og undertrykte gruppers sociale og demokratiske problemer. En svækkelse fordi teorierne usynliggør kvinders specifikke undertrykkelse, ligesom den personlige undertrykkelse i familien og hverdagslivet betydning for det politiske liv underbetones.

Samlet set har de feministiske bidrag til politisk teori sat fokus på modsætningen mellem de demokratiske principper om politisk lighed og den sociale ulighed mellem kvinder og mænd, mellem samfundets dominerende og dominerede grupper. De har belyst drivkræfterne bag og betydningen af kvinders eksklusion fra det politiske liv, og de har udviklet konkrete modeller for inklusion af kvinder og marginaliserede grupper i demokratiet og normative visioner for et demokrati, der omfatter alle borgere. En af de centrale pointer er, at udelukkelse af kvinder fra det politiske liv ikke blot er et spørgsmål om magt og ind-

flydelse, men også et spørgsmål om at inkludere marginaliserede gruppers erfaringer, perspektiver og identiteter i det offentlige liv. Den teoretiske og politiske udfordring er, på hvilken måde forskellighed/diversitet kan inkluderes i det politiske liv.

PERSPEKTIV: FEMINISTISK BIDRAG TIL POLITISK TEORI OG PRAKSIS

Siden den franske revolution har feminismen været en central faktor i samfundsudviklingen først som en social bevægelse og senere som et teoretisk projekt. I dette kapitel har fokus primært været på udviklingen i feministisk politisk teori og praksis fra slutningen af 1960'erne til i dag. Som perspektivering vil vi diskutere, hvilken betydning feminismen som social bevægelse har haft på politisk videnskab, og om og på hvilken måde de feministiske kritikere har påvirket de politiske teoris begreber og den politisk videnskabs paradigmer? Til slut vil vi se på de nye betingelser for feminismen i de senmoderne samfund.

Det ser umiddelbart ud til at der er en modsætning mellem feminismens betydning som social bevægelse og feminismens indflydelse som teoretisk projekt. Nogle politiske teoretikere er gået i dialog med feministiske forskere og fremhæver feminismens store betydning som social bevægelse, der har sat køn, kvindeundertrykkelse og kvinders civile, politiske og sociale rettigheder på dagsordenen (Habermas 1998; Giddens 1994). Flere feministiske forskere har dog beklaget, at de feministiske teorier kun har haft ringe gennemslag i normativ politisk teori og i main-stream politisk videnskab (Phillips 1998; Sapiro 1998), og de har fremhævet, at de dominerende teorier om retfærdighed, som fx John Rawls', er kønsblinde og stort set negligerer de feministiske teoriers indsigter. En undtagelse er måske Jürgen Habermas' diskursteor. Habermas har som nævnt været i løbende dialog med en række feministiske forskere, som Seyla Benhabib, Nancy Fraser og Jodi Dean, som alle er tidligere elever. Denne dialog har sat sig visse spor, specielt i *Between Facts and Norms*, hvor der er en positiv forståelse af kvindebevægelsen og kvindekampens betydning for demokratiet. Habermas anerkender den feministiske tese om en sammenhæng mellem borgernes autonomi i hverdagslivet – det private liv - og indflydelse i det offentlige liv, men han analyserer ikke de ulige

magtrelationer mellem køn i det private og offentlige liv (Habermas 1998: 426-27).

I Norden har den politiske og teoretiske udvikling gennem de sidste 30 år haft en række særtræk. For det første er kvinder inkluderet politik, idet de udgør i dag ca. 40 procent af repræsentanterne i de nationale parlamenter. Skandinaviske forskere har fra starten af 1980'erne analyseret kvinders demokratiske medborgerskab og inklusion i nordisk politik, og resultaterne har bidraget til at udfordre de universelle teorier om kvinders eksklusion fra den politiske elite. Feministiske forskere har analyseret et aktivt partiparticipatorisk medborgerskab, som også inkluderer kvinder (Hernes 1987, 1988). Helga M. Hernes tese om samspillet mellem den offentlige og private sfære, mellem det sociale og politiske medborgerskab og visionen om en 'women-friendly state', som bygger på at samspil mellem kvinder 'uden for' i kvindebevægelsen og 'inden for' i staten, har haft stor indflydelse på både feministiske teorier og teorier om velfærdsstat og demokrati (Andersen et. al. 1993; Karvonen & Selle 1995). Forskningen har vist, at det er lykket at inkludere kvinder i politik gennem et samspil mellem inklusion 'fra neden' i de frivillige organisationer i det civile samfund og 'fra oven' gennem inklusion i den politiske elite (Bergqvist et. al. 1999). Skandinaviske forskere har sat fokus på kvinders inklusion i den politiske elite og på forholdet mellem hverdagsliv og politik. De har vist, at moderskab og omsorg ikke længere er en barriere men et potentiale for kvinders politiske deltagelse (Siim 1994), og at forskel er blevet en magtbasis for kvinder i elitepolitikken (Skjeie 1992). I 1990'erne har en række politologer fremhævet, at inklusion af kvinder repræsenterer den største politisk revolution i Norden i efterkrigstiden (Karvonen & Selle 1995). De nye udfordringer angår bl.a. Nordens placering i Europa, og integration af flygtninge og indvandrere. Det nordiske eksempel rejser spørgsmålet om de universelle teoriers rækkevidde og om betydningen af danske og nordiske særtræk (Siim, 2000).

Globalisering, immigration og modernitet har rejst en række udfordringer for feminismen som et teoretisk og politisk projekt. Globalisering har sat forholdet mellem global, national og lokal politik på dagsordenen og har problematiseret de politiske teorier, der bygger på

nationalstaten. Udviklingen af trans-nationale politiske institutioner har rejst nye modsætningen mellem kvinders inklusion i national politik og eksklusion fra den trans-nationale politik, fx i de europæiske institutioner. Den skaber samtidig muligheder for en revitaliseret global kvindebevægelse med deltagelse af kvinder fra både Nord og Syd, bl.a. omkring kamp for menneskerettigheder og imod prostitution over grænserne. Moderniteten har betydet øget individualisering og refleksivitet, og der er opstået nye differentieringer mellem kvinder med basis i etnicitet, uddannelse og generation, nye politiske projekter og 'overlappende' politiske identiteter. Udviklingen har sat forholdet mellem individ og fællesskab på dagsordenen og har i stigende grad problematiseret hypotesen om at sociale grupper har fælles interesser og fælles gruppeidentitet. Samtidig rejser individualisering og refleksivitet nye behov for social solidaritet og skaber nye former for politisk praksis i det civile samfund. Udviklingen betyder, at feminismen i dag står over for en dobbelt udfordring, dels med at forbinde politisk praksis med rod i hverdagslivet med et globalt ansvar, og dels med at udvikle nye teorier og paradigmer om køn og politik i en global verden.

Litteraturliste:

Andersen, Johannes, Christensen, Ann- Dorte, Langberg, Kamma, Siim, Birte og Lars Torpe (1993). *Medborgerskab, demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.

Benhabib, Seyla (1992). *Situationing the Self- Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. London: Polity Press.

Benhabib, Seyla (ed.) (1996). *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political* Princeton: Princeton University Press.

Benhabib, Seyla (1996). "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy". I S. Benhabib (ed.) *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, s. 67-95. Princeton: Princeton University Press.

Bergqvist, Christina, Borchorst, A., Christensen, A-D., Ramstedt-Silén, V., Raaum, N. og Styrkasdottir, A. (eds.) (1999). *Likestillte demokrati-er? Kjønn och politik i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brennan, Teresa & Carole Pateman (1998). "Mere Auxiliaries to the Commonwealth": Women and the Origins of Liberalism. I Anne Phillips (ed.) *Feminism & Politics*. ", s. 93-15. Oxford: Oxford University Press.

Butler, Judith (1998). "Subject of Sex/Gender/Desire". I Anne Phillips (ed.) *Feminism & Politics*, s. 273-95. Oxford: Oxford University Press.

Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter?*, Kbh: Reitzels Forlag.

Dean, Jodi (1996). *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

Dean, Jodi (1995). "Reflective Solidarity" i *Constellations*, vol.2 no.1: 114-140: 114-140.

Dean, Jodi (2001). "Publicity's Secret" *Public Theory*, vol. 29 No. 5: 624-50.

Dietz Mary (1992). "Context is all: Feminism and Theories of Citizenship". I Chantal Mouffe ed. *Dimensions of Radical Democracy*, s. 63-89. London: Verso.

Elshtain Jean, B. (1981). *Public Man - Private Women. Women in Social and Political Thought*. Princeton: Princeton University Press.

Elshtain Jean, B.(1982) (ed.). *The Family in Political Thought*. University of Massachusetts Press.

Elshtain Jean, B. (1983). "Antigone's Daughters. Reflections on Female Identity and the State". I Irene Diamond ed. *Families Politics and Public Policy*, s. 300-311. New York, Longman.

Elshtain Jean, B. (1990). *Power Trips and Other Journeys. Essays in Feminism and Civic Discourse*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Fraser Nancy (1988). *Unruly Practices. Power and Discourse in Contemporary Social Theory*. London: Polity Press.

Fraser Nancy (1997). *Justice Interruptions. Critical reflections on the 'Postsocialist' Condition*. New York/London: Routledge.

Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. London: Polity Press.

Habermas, Jürgen (1998). *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge Mass: MIT Press

Hernes, Helga M (1987). *Welfare State and Women Power*. Oslo: Norwigean University Press.

Hernes, Helga M. (1988). "Scandinavian Citizenship" i *Acta Sociologica*, vol. 31.3: 199-215

Karvonen, Lauri & Per Selle (eds.). (1995). *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Dartmouth: Aldershot.

Lister, Ruth (1997). *Citizenship. Feminist Perspectives*. Hongkong: Macmillan.

Okin, Susan Moller (1979). *Women in Western Political Thought*. Princeton: Princeton University Press.

Okin, Susan Moller (1991). "Gender, the Public and the Private". I Anne Phillips ed. *Femism & Politics*, s. 116-141. Oxford: Oxford University Press..

Pateman, Carole (1985). *Women and Democratic Citizenship*, The Jefferson Memorial Lectures, Delivered at the University of California, Berkeley, February, 1985.

Pateman, Carole (1988). *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.

Pateman, Carole (1989a). *The Disorder of Women. Feminism and Political Theory*. London: Polity Press

Pateman, Carole (1989b). The Civic Culture. A Philosophical Critique,. I G. A. Almond & S Verba eds. *The Civic Culture Revisited*, s. 57-102 London: Sage (udgivet første gang i 1980).

Pateman, Carole (1992). "Equality, Difference and Subordination: The Politics of Motherhood and Women's Citizenship". I Gisela Bock & Susan James ed. *Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*, s. 17-31 London/New York: Routledge.

Pateman, Carole (1996). *Democratization and Citizenship in the 1990s. The Legacy of T.H. Marshall. Vilhelm Aubert Memorial Lecture 1996*. Oslo: Institut for Samfunnsforskning.

Phillips, Anne (1992). *Engendering Democracy*. London: Polity Press.

Pateman, Carole (1993). *Democracy and Difference*. London: Polity Press.

Pateman, Carole (1995). *The Politics of Presence*. London: Polity Press.

Phillips, Anne (ed.) (1998). *Feminism & Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Sapiro, Virginia (1998). "Feminist Studies and Political Science –and Vica Verser". I A. Phillips (ed.) *Feminism & Politics*, s. 67-93. Oxford: Oxford University Press.

Siim Birte (1988). "Towards a Feminist Rethinking of the Welfare State". I Kathy Jones & Anna Jonasdottir eds.. *The Political Interests of Women. Developing Theory and Research with A Feminist Face*, s. 160-187. London: Sage Pub..

Siim Birte (1994). "Køn, medborgerskab og politisk kultur". I Andersen, Johannes og Lars Torpe red. (1994). *Demokrati og politisk kultur*, s. 125-158. Herning: Systime.

Siim Birte (2000). *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Singapore: Cambridge University Press.

Skjeie, Hege (1992). *Den politiske betydning af køn. En studie av norsk topp-politik*, Oslo: Institutt for Samfunnsforskning, 2:11.

Young, Iris (1990a). *Justice and the Political Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Young, Iris (1990b). "The Ideal of Community and the Politics of Difference". I *Feminism/Postmodernism* ed. By Linda Nicholson, s. 300-323. London/New York, Routledge.

Young, Iris (1994) "Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective". *Signs*, Vol. 19, nr.3:713-738.

Young, Iris (1996). "Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy". I S. Benhabib (ed.) *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, s. 120-136. Princeton: Princeton University Press.

Young, Iris (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press .

Centrale begreber:

- *Den seksuelle kontrakt* er en teoretisk konstruktion, der er et skjult aspekt af den sociale kontraktteori. Den udtrykker en kønnet arbejdsdeling mellem mødre/hustruer og forsørgere/ægtemænd og et ulige magtforhold mellem køn i den private og offentlige sfære.
- *Figuren privat/offentligt* – er central i liberal politisk teori, hvor politik knyttes til den offentlige arena, og familien og markedet er private, ikke-politiske arenaer. Denne figur bidrager til at konstruere, reproducere og legitimere en ulighed mellem mænd og kvinder.
- *Kommunitaristisk materialisme* er en feministisk form for kommunitarisme, der betoner mødres erfaringer i hverdagslivet og omsorgsetikkens betydning for det offentlige politiske liv.
- *Et kønsdifferentieret medborgerskab* er et ideal, der integrerer kvinder og mænds forskellighed i demokratiet og opfatter moderskabet som et offentligt ansvar, der skal løses af borgerne i fællesskab. Et *pluralistisk og differentieret medborgerskab* er et ideal, der bygger på en heterogen offentlighed, der integrerer alle typer af forskellighed i demokratiet.
- *Tilstedeværelsens politik* – er et princip om, at sociale grupper bør repræsenteres i de politiske forsamlinger, fordi deres erfaringer har betydning for politikken form og indhold. Det supplerer den klassiske repræsentation af ideer.
- *Forskellighedens politik* er en tese om at undertrykte sociale gruppers erfaringer bør inkluderes i politik gennem mobilisering og organisering i frivillige foreninger i det civile samfund.
- *Empowerment* er en positiv forståelse af magts produktive aspekt. En form for magtmobilisering af undertrykte sociale grupper gennem organisering i det civile samfund og ved at øve indflydelse på politiske beslutninger ('a voice and a vote').
- *Heterogen offentlighed* er en offentlighed, der er forskellig fra en homogen offentlighed baseret på enshed, fordi den indeholder diversitet i form af en flersidighed af offentlighed og en mangfoldighed af sociale grupper, netværk, organisationer og perspektiver.
- *Kommunikativ demokrati* er en udvidelse af det deliberative demokrati med sociale perspektiver, partikularisme, kultur og nye kommunikationsformer som hilsner, retorik og fortællinger.

- *Refleksiv solidaritet* er en solidaritet baseret på anerkendelse af dem, der er anderledes end en selv. Den er forskellig fra affektiv solidaritet baseret på de nære relationer og konventionel solidaritet baseret på fælles interesser.

Publications in FREIA's paper series:

1. Karin Widerberg: Udfordringer til kvinneforskningen i 1990'erne - foredrag på Center for Kvinneforskning i Aalborg 10.5.90, 1992
2. Feminist Research. Aalborg University. Report 1976-1991, 1992
3. Ann-Dorte Christensen: Kvinder i den nye fredsbevægelse i Danmark - mellem køkkenruller, resolutioner og teltpæle, 1992
4. Ulla Koch: Uformel økonomi og social arbejdsdeling - en fortælling om tværfaglighed og det umuliges kunst, 1992
5. Marianne Rostgaard: Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830 - 1915, 1992
6. Inger Agger: Køn og krænkelse - om politisk vold mod kvinder, 1992
7. Margrethe Holm Andersen: Heks, hore eller heltinde? - et case-studie om tanzanianske kvinders politiske deltagelse og kønsideologier i forandring, 1993
8. Ulla Koch: A Feminist Political Economics of Integration in the European Community - an outline, 1993
9. Susanne Thorbek: Urbanization, Slum Culture, Gender Struggle and Women's Identity, 1993
10. Susanne Thorbek: Køn og Urbanisering, 1994
11. Poul Knopp Damkjær: Kvinder & rektorstillinger - et indlæg i ligestillingsdebatten, 1994
12. Birte Siim: Det kønnede demokrati - kvinders medborgerskab i de skandinaviske velfærdsstater, 1994
13. Anna-Birte Ravn: Kønsarbejdsdeling - diskurs og magt, 1994.
14. Bente Rosenbeck: Med kønnet tilbage til den politiske historie, 1994
15. Jytte Bang og Susanne Stubgaard: Piger og fysik i gymnasiet, 1994
16. Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg: Jenter og gutter i forandring, 1994
17. Jane Lewis: Gender, Family and the Study of Welfare 'Regimes', 1995

18. Iris Rittenhofer: A Roll in the Hay with the Director: The Manager in a Genderhistorical Perspective, 1995
19. Ruth Emerek: On the Subject of Measuring Women's (and Men's) Participation in the Labour Market, 1995
20. Maren Bak: Family Research and Theory in Denmark: A Literature Review, 1995
21. Ann-Dorte Christensen & Birte Siim: Gender, Citizenship and Political Mobilization, 1995
22. Hanne Marlene Dahl: Contemporary Theories of Patriarchy - Like a Bird without Wings? Power, Signification and Gender in the Reproduction of Patriarchy, 1995
23. Lene Klitrose: Moving far beyond the Separated Fields of Patriarchal Scholarship: the Qualitative Leap of Philosophical Daring, 1995
24. Ulla Koch: Omsorgsbegrebet i lyset af international økonomisk integration - begrebs- og metodediskussion, 1995
25. Karen Sjørup: Patriarkatet og det kvindelige subjekt, 1995.
26. Susanne Thorbek: Women's Participation in Slum Organizations - Does it Make a Difference? 1995
27. Mette Groes: Kvinder laver daghøjskoler for kvinder, 1995
28. Signe Arnfred: Conceptualizing Gender, 1995
29. Durre Ahmed: Essence and Diversity in Gender Research, 1995
30. Ann Schlyter: Women's Responses to Political Changes in Southern Africa - Common Grounds and differences, 1995
31. Diana Mulinari: Thinking about Feminism, 1995
32. Susanne Thorbek: Global Context - Local Concepts, 1995
33. Sylvia Walby: Key Concepts in Feminist Theory, 1996
34. Yvonne Hirdman: Key Concepts in Feminist Theory – Analysing Gender and Welfare, 1996

35. Anna Alten: The Incompatability of Entrepreneurship and Femininity: A Dilemma for Women, 1996
36. Jane Lewis: Equality, Difference and Gender in Twentieth Century Welfare States, 1996
37. Eileen Drew: Key Concepts Employed to Understand Gender in Relation to the Labour Market, 1996
38. Ilona Ostner: Individualization, Breadwinner Norms, and Family Obligations. Gender Sensitive Concepts in Comparative Welfare, 1996
39. Feminist Research. Aalborg University. Report 1996-1999, 1997
40. Ruth Lister: Engendering Citizenship, Work and Care, 1997
41. Ruth Lister: Citizen or Stakeholder. Policies to combat social exclusion and promote social justice in the UK, 1997
42. Anne Showstack Sassoon: Beyond Pessimism of the Intelligence: Agendas for Social Justice and Change, 1997
43. Lilja Mósesdóttir: Breaking the Boundaries: Women's Encounter with the State in Sweden, Germany and the United States, 1997 Labour Market, 1996
44. Ruth Emerek, Jeanette E. Dahl og Vibeke Jakobsen: Migrant Women on the Danish Labour Market, 2000
45. Birte Siim: Dilemmas of Citizenship in Denmark – Lone Mothers between Work and Care, 1999
46. Iris Rittenhofer: Historicizing the "Glass Ceiling". The engendering of difference in German and Danish media presentations of leadershipdebates 1960 – 1989, 2000
47. Chiara Bertone: Familiens rolle i og kvinders krav til de sydeuropæiske velfærdsstater: et studie om Italien, 1999
48. Margareta Bäck-Wiklund: Senmodernt familjeliv och föräldraskap – om traditionella roller och nya identiteter, 2001
49. Pernille Tanggaard Andersen: Retten til at vælge fællesskab – Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet, 2002
50. Birte Siim: Feministiske bidrag til politisk teori, 2003

FREIA, Center for Kønsforskning i Aalborg, er en tværfaglig organisering af kvindeforskere ved Aalborg Universitet, med tyngdepunkt på det samfundsvidenskabelige fakultet, inden for antropologi, historie, sociologi, politologi, økonomi og udviklingsstudier. Det nuværende forskningsprogram "Køn og Social forandring" er ramme om en række individuelle og kollektive projekter. FREIA er en del af Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold.